

ЗЛОУПОТРЕБА НА ПЛАТЕЖНИ КАРТИЧКИ

Апстракт: Современите информатички технологии уште на почетокот од својот развој претставуваат нова етапа на развој на платниот промет, но и драстични промени во општествениот и финансискиот живот. Покрај позитивните ефекти кои ги предизвикуваат, користењето на овие технологии во финансиските текови редовно е проследен и од низа други асоцијални и криминални појави кои се однесуваат на сите сегменти на финансискиот систем, а многу често фокус на овие напади се електронската трговија, картичното работење и електронските пари. Една од позитивните импликации од влезот на современите информатички технологии во банкарскиот систем е миграцијата на традиционалните средства за плаќање (книжни и ковани пари) во нова и дематеријализирана форма како електронски записи или, електронски пари. Оваа нова форма на платежните средства претставува доволно силен предизвик за извршување на нови криминогени дејства од страна на разни групи или поединци, инфилтрирајќи ги своите активности во новите финансиски текови. Тоа од своја страна значи дека класичните видови на криминал се интегрираат кон новите појавни видови на високо софистициран криминал. Од природата на овој криминал може да се заклучи дека престапите од овој тип не можат да бидат случајни, од невнимание, незнаење или од каква било друга небрежност. Исполнувањето на материјалните дејствија за злоупотреба на платежни картички нужно подразбира постоење на предумисла и подготовка на кривично дело. Присутноста на овој вид криминал претставува потреба за инкриминација на ваквите кривични дела како кривични дела против јавните финансии, платниот промет и стопанството. Како прашања на кои посебно ќе се посвети внимание во овој труд се начините на кои се извршуваат ваквите кривични дела, превенцијата, санкциите, но и санацијата на последиците врз оштетените. Користењето на платежните картички претставува постоење на комплексни договорни односи помеѓу корисниците на картичките, нивните издавачи, брендови итн. Евентуалното неовластено користење на платежните картички, покрај тоа што е инкриминирано како кривично дело, претставува и основа за надомест на штета помеѓу партиципиентите

на платежниот систем. Поради овие причини, ефикасната превенција и откривање на ваквите деликти е услов за развој на безбеден платежен систем кој би дал максимални позитивни екстерналии.

Клучни зборови: *платежни картички, платежни системи, банки, неовластено користење, неавторизирани трансакции*

PETRESKI Gorgi
JAKIMOVSKI Aleksandar

ABUSE OF PAYMENT CARDS

Abstract: Contemporary information technologies have been a new stage in development of payment operations since its beginnings. On the other hand, they have created radical changes in social and financial living. The usage of information technologies in payment operations initiates positive effects, although regularly creates sequence of other antisocial and criminal phenomena connected with all areas of financial system. Very often criminal phenomena are directed to electronic trade, payments cards and e-money. One of positive implications from the access of contemporary information technologies in banking system is migration from traditional payment assets (fiat banknotes and coins) into new dematerialized form of money such as electronic records and electronic money. This new form of payment assets represents strong motive for committing new criminal activities by organized groups and natural persons. Their operations are incorporated in new financial flows. Classic types of criminal activities are integrated within new forms of occurrence in highly sophisticated criminal. We can conclude that this type of offences cannot be accidental and committed by lack of attention, ignorance and any kind of negligence. Fulfillment of material actions for abuse of payment cards, necessarily implies existence of premeditation and preparation of criminal act. Presence of this type of criminal creates a need for incrimination of these criminal acts as acts against public finance, payment operations and economy. There are several questions that should be examined with additional attention. In this paper we will explain how this type of criminal acts are committed, prevented or penalized, and the regime of recovering of consequences suffered by damaged persons. The usage of payment cards is conditioned by existence of complicated agreements among users of payment cards and issuers of payment cards. Unauthorized using of payment cards despite the fact that is incriminated as criminal act, represents a base for compensation

among participants of payment system. In spite of abovementioned, efficient prevention and discovery of these crimes is condition for development of secure payment system which will provide maximum positive externalities.

Key words: *payment cards, payment system, banks, unauthorized usage, unauthorized transactions*

1. Вовед

Информатичката технологија уште на почетокот од нејзиниот развој поттикна драстични промени во општествениот живот. Позитивните ефекти што ги предизвикува употребата на овие технологии во финансиските текови се намалени поради низа други асоцијални и криминални појави кои како придружен елемент се јавуваат во сите сегменти на финансискиот систем. Често како фокус на овие напади е картичното работење. Една од позитивните импликации од примената на современите информатички технологии во банкарскиот сектор е миграцијата од традиционалните средства за плаќање (книжни и ковани пари) во друга апстрактна форма, односно во електронски пари. Апстрактната форма на платежните средства претставува доволно силен предизвик за голем број групи или поединци кои биле вклучени во криминалните дејства, да ги приспособат своите активности за пресретнување на модерните трансакциски текови.

Секоја иновација оставила свој белег на временскиот период во кој се појавила, но исто така периодите во историјата биле обележани и по некој специфичен начин на извршување на кривичните дела. До нив веќе не може да се дојде со класични методи, затоа што ќе мораат да се интегрираат кон новите појавни видови на високософистициран криминал (Џудан 2010, 59). Ефикасното справување со криминалот е главен фактор за растот на економијата, но и за степенот на благосостојба и безбедност на граѓаните.

Тргувајќи од оваа претпоставка, се поставува прашањето: што се смета за ефикасна дистрибуција на безбедност која треба да биде испорачана од државата? Дали таа треба да се ограничи на дејствија на нејзината територија, справување со сиромаштијата, политичка стабилност и слично, или да тежнее кон постојано подобрување на безбедносните услови во системот преку справување со економскиот криминал во сите негови појавни облици? Еден од чекорите, кои властите ги преземаат како превенција од појава на овие видови криминал е ефикасен платежен систем, во кој безготовинскиот платен промет ќе го зазема централното место.

Платежните картички, како дел од финансиските иновации кои ја одбележаа оваа ера, понудија решение за ефикасен безготовински платен промет, но една од нивните негативни екстерналии се финансиските измами кои произлегуваат со нивната злоупотреба. Затоа континуираното инвестирање во безбедноста на трансакциите извршени со платежни картички претставува исплатлива инвестиција ако се земат предвид нивните придобивки.

Во наредните делови на овој труд ќе се задржиме на начините на кои најчесто се извршуваат злоупотребите на платежните картички, превенцијата, правните последици од злоупотребата, како и на мерките кои се преземаат за спречување на овој вид високософистициран криминал.

1. Платежни картички - видови и употреба

За да се објасни суштината и елементите на платежните картички нужно е нивно дефинирање. Така, тие можат да се дефинираат како платежен инструмент на кој се втиснати податоци за корисникот на картичката и содржи медиум за снимање во вид на магнетна лента, или чип, на кој се снимени податоци за состојбата на сметката која се води кај издавачот на картичката. По својата природа, платежните картички се дефинирани како платежен инструмент, што значи дека тие се само помагало (инструмент) да се изврши трансакцијата, односно да се воспостават налози за трансфер на средствата, а не и платежни средства што имаат својство на хартија од вредност или противвредност на износот на купените стоки и услуги. Од овде произлегува дека можноста за плаќање со картичка зависи од покриеноста на салдото на корисникот на картичката, или одобриениот кредитен лимит, во зависност од видот на истата. Во теоретските и практичните анализи на платежните картички се разликуваат по многу карактеристики, но најчесто тие се разликуваат според моментот на задолжувањето на сметката која се води кај издавачот на картичката.

Платежните картички можат да бидат кредитни или дебитни (должнички). Разликата е јасна. Додека платежната картичка е инструмент за плаќање (или едноставно – тоа е мала пластична картичка со која можат да се плаќаат стоки и услуги), дебитните и кредитните картички се нејзини подвидови (Вараќ *et al.* 2007, 178).

Кредитни картички (credit cards) покрај основната одлика која важи за сите платежни картички (намалување на готовината во оптек), имаат и една нивна специфична функција, а тоа е воведување на еден

нов и едноставен начин на кредитирање. Имено, сметката на корисникот на кредитната картичка е покриена со одобрен кредитен лимит, кој го одобрува нејзиниот издавач. Така, обврската на корисникот на картичката пристигнува во моментот определен со договорот за издавање на картичката, а тоа најчесто е крајот на пресметковниот период.

Начинот на кој функционираат **дебитните картички (debit cards)** значително се разликува од функцијата кредитните картички по тоа што тие не се средство за кредитирање и при трансакциите, сметката се задолжува веднаш и ќе биде одобрена, само доколку на неа има средства, кои биле претходно уплатени и во висина на тие средства. Кога станува збор за придобивките кои ги нуди користењето на дебитните картички може да се каже дека тие се совршен инструмент за намалување на готовината во оптек, спречувањето на сивата економија и борба со даночната евазија. Сепак, целосното искористување на предностите што ги нудат дебитните и кредитните картички претпоставува постоење на соодветна инфраструктура како АТМ (Automatic Tailer Machine)¹ и POS² (Point of Sale) терминали.

2.1. Злоупотреба и начини на кои се злоупотребуваат платежните картички

Злоупотребата на платежните картички се дефинира како фалсификување или неовластено користење на платежна картичка.

Злоупотребата и фалсификувањето на платежните картички е опишано како казнено-правен деликт кој никогаш не почнува случајно, ниту од незнаење, ниту поради настапување на страсти, ниту поради сиромаштија. Тоа е кривично дело, кое е стручно изведено од страна на оној кој поседува стручно знаење и материјално е способен да финансира во скапа технологија за извршување (Џудан 2010, 59).

Измамата со платежни картички опфаќа неовластено користење и менување на податоците на определена сметка или менување на износот на средства на сметката. За да се избегнат загуби поради овој вид на измами е потребно преземање на соодветни мерки од субјектите кои се во

¹) АТМ (Automatic Tailer Machine) претставува електричен уред кој служи за подигање на готовина со платежна картичка, а може да служи и за плаќање на комунални сметки за струја, вода, парно, телефон, надополнување на prepaid сметка за мобилни телефони и др.

²) POS (Point of sale) претставува уред или читач на платежни картички, кој се користи од страна на трговците или на шалтерите каде што се врши безготовинско плаќање (со картички) односно се спроведуваат трансакциите.

можност да спречат неовластеното користење на платежни картички да предизвика фактички последици (UNCITRAL 1987, 48).

Од природата на овој криминал може да се заклучи дека исполнувањето на материјалните дејствија за злоупотреба на платежни картички нужно подразбира постоење на умисла и претходна подготовка на основното кривично дело кое е инкриминирано во член 274 од Кривичниот законик на Република Македонија како издавање чек без покритие и злоупотреба на кредитна картичка.³ Ова кривично дело кое е опишано во наведениот член од Кривичниот законик на Р. Македонија треба да се толкува екстензивно, така што би опфатило низа дејства и начини на кои се извршува основното кривично дело „злоупотреба на платежни картички“.

Со оглед на тоа дека договорот за користење на платежни картички по својата правна природа претставува договор за налог, употребата на платежните картички подразбира нивно користење од страна на корисници (налогодавачите) кои со помош на картичката, како инструмент воспоставуваат налози кај налогопримачот за реализација на трансакциите. За злоупотреба на платежните картички станува збор кога картичката се употребува од лице кое не е нејзин корисник, нити пак е овластено за користење на картичката од нејзиниот корисник (Radović 2007, 217-238). Злоупотребата на платежни картички се врши и кога налозите за реализирање на трансакцијата се воспоставени со фалсификувана платежната картичка. Станува збор за случаите, кога лицата кои немаат склучено договор за користење на платежна картичка со издавачот на картичката, не се ополномоштени⁴ од корисникот за користење на картичката и не се сметаат за налогодавачи врз основа на договорот за издавање и користење на платежна картичка користат определена платежна картичка и реализираат трансакции со неа. Во тој случај станува збор за неовластено користење на платежна картичка.

³ Кривичен законик, „Сл. весник на Р. Македонија“ бр. 37/96, 80/99, 4/02, 43/03,19/04, 81/05, 60/06, 73/06, 7 /08 , 139/08 , 114/09, 51/11, 135/11, 185/2011, 142/2012, 166/2012, 55/2013, 82/2013, 14/2014, 27/2014, 28/2014, 115/2014, 132/2014, 160/2014 и 199/2014 и Одлуки на Уставниот суд на РМ У.бр.220/2000 објавена во „Службен весник на Република Македонија“ број 48/2001, 16/2002, 40/2004, 50/2006, чл.247 ст.2.

⁴ Користењето на туѓа платежна картичка е забрането и исклучено со сите општи услови како неразделен дел од договорите, кои издавачите ги склучуваат со корисниците на платежни картички, така ополномоштувањето за користење туѓа картичка треба да се сфати како користење на средствата од одобриениот кредитен лимит или средствата од тековната сметка на корисникот на основната картичка преку издавање на додополнителна картичка.

Еден од најчестите и најлесните начини за злоупотреба на платежните картички е нивното користење за купување на стоки и услуги преку Интернет. Главна претпоставка за плаќање на стоките и услугите преку Интернет е праќање на податоците од картичката до картичниот процесор, кој доколку ги одобри податоците, трансакцијата може да се реализира.

Една од договорните обврски помеѓу издавачот и корисникот на картичката е при купувањето на стоки и услуги со картичка и нејзина физичка презентација корисникот да ја потврди трансакцијата со потпис на примерокот од слипот кој останува кај трговецот што е извршен на ист начин како своерачниот потпис на картичката на купувачот. Втор начин на автентификација при физичко присуство на корисникот е внесување на PIN кодот на POS терминалот, кој теоретски се смета дека единствено треба да го знае корисникот на картичката.

Безбедноста на платежните картички континуирано напредува, но истовремено се развиваат и начините за злоупотреба на платежни картички. Поради тоа трошоците за спречување на овие злоупотреби се во постојан пораст. Најважна за ефикасно спречување на нарушување на безбедноста на платежните картички е соработката и поврзаноста помеѓу картичката и системот во кој се користи. Системот во кој се користи картичката мора да остане сигурен, иако картичката е злоупотребена (Hendry, 2007, 230).

Комплементарен метод за потврда на автентичноста на картичката при плаќање за купени стоки и услуги преку Интернет е CVV (Card Verification Value) односно CSC (Card Security Code), или CVC (Card Verification Code). Постојат два CVV (Card Verification Code) и тоа CVV1 кој е снимен на магнетната лента на картичката и се користи за утврдување на автентичност при физичка презентација на POS терминал и CVV2 кој е напишан на задната страна на картичката и служи за плаќање со картичката без нејзино презентирање. Токму овој код кој е напишан на задната страна на картичката е најранливиот податок кој е видлив со голо око и може веднаш да се злоупотреби при евентуално губење на картичката. Една од заштитните мерки што се користат за избегнување на вакви злоупотреби е стоките и услугите кои се купуваат преку Интернет единствено да бидат испорачани само на адресата која корисникот на картичката ја има оставено при потпишување на договорот за платежна картичка.

Налогопримачот како една од страните на договорот за користење на платежни картички има право на надомест за извршените дејства по наредба на налогодавачот. Надоместокот кој се плаќа од страна на

налогодавачот го опфаќа договорениот износ, зголемен за камата доколку неговата наплата од страна на налогопримачот е задоцнета. При ваква констелација на односите меѓу страните од овој договор, оправдано се поставува прашањето, кој ќе ги плати трошоците од износот за договорениот надоместок и камата, доколку налогопримачот постапил по налог кој не потекнува од договорот со овластениот налогодавач. Одговорот на ова прашање лежи во одговорот на едно друго прашање: Која од двете страни во договорот со некоја постапка или пропуст ја предизвикала, односно создала услови за злоупотреба на платежната картичка. Ова прашање во претходниот контекст може да се формулира и на друг начин: дали изјавата на волја на неовластено лице под одредени услови може да се третира како волја на корисникот на картичката? (Radović 2007, 229)

Издавачот на картичката во договорите редовно инсистира на вметнување на одредби, кои овозможуваат екстензивно толкување на постапките кои се клучни за изјавата на неовластено лице да се третира како волја на корисникот. Со ваквите одредби издавачот си дава за право да го наплати надоместокот и каматата и во случаите кога налогодавач е неовластено трето лице, но и да го избегне товарот за обесштетување на корисникот на картичката. Ваквите одредби според Законот за заштита на потрошувачите имаат карактер на нечесни одредби во стандард договорите и во случај на спор, пред судот може да се истакнува нивната ништовност.

Докажувањето врз кого ќе падне товарот на докажување за евентуалната злоупотреба на платежната картичка претставува исклучително сложен процес. И покрај ваквата сложеност на овој процес, расположливите докази во една ваква постапка повторно не можат да бидат целосно релевантни за точно определување на носителот врз кого ќе падне товарот за докажување.

Заради проблемите поврзани со примена на правилата за товарот на докажување во споровите околу докажување на злоупотребата на платежните картички, во праксата се развило сфаќање за т.н. докази на прв поглед или (*prima facie*) докази. *Prima facie* доказ постои кога одреден (доказен) факт по искуство редовно овозможува заклучок за друг, со нив поврзан (недоказан) факт (Radović 2007, 231). Кога ваквите докази се изложени пред суд, судот на посреден начин смета дека се исполнети и други факти, кои се во причинско-последична врска со првите, а страната која ги изложила првите, не е во можност аргументирано да ги докаже вторите. Тогаш товарот на докажување паѓа на другата страна која треба

ваквиот тек на настаните да го доведе до сериозен сомнеж, односно да докаже дека прво наведените факти не предизвикале настанување на други факти кои ја доведуваат во прашање нејзината позиција. Како пример за оваа ситуација може да се наведе кога неовластено лице ја користи украдената или фалсификувана платежната картичка на банкомат и притоа го внесува и нејзиниот PIN код. Лицето кое е овластен корисник на картичката приговара на злоупотребата на неговата картичка и бара од банката да биде обесштетено. Во тој случај банката како налогопримач пред судот од нејзината евиденција на направени трансакции може да докаже дека постоел налог за задолжување на посочената сметка издаден од банкомат со правилно внесување на PIN кодот и дека системот во тој момент функционираше без проблеми. Овој факт банката може со сигурност да го докаже, но таа инсистира судот да прифати и дека корисникот на картичката му го доверил PIN кодот на трето лице или го чувал несоодветно, така што третото лице без проблем можело да дојде до него. Второто нејзино тврдење таа не е во состојба да го докаже, туку го прави веројатно врз основа на евентуална причинско-последична врска помеѓу овие два факти. Доколку судот во овој случај го прифати тврдењето на банката, корисникот на картичката е должен да ја надомести настанатата штета на банката или да го доведе во прашање второто нејзино тврдење и да докаже дека картичката со крадење или со фалсификување дошла во посед на неовластеното лице, а PIN кодот го дознава со користење на електронски уреди кои биле инсталирани на банкоматот, или картичката била злоупотребена со користење на CVV2 кој е напишан на задната страна на картичката и служи за (онлајн) плаќање со картичката, без нејзино презентирање, за кои корисникот не бил свесен. Ако судот ги прифати изложените факти на корисникот на картичката, тогаш банката е должна да го обесштети.

2.1.1. Регулатива на Европската унија во однос на злоупотребата на платежни картички

Како што наведовме и во претходните излагање, македонското право во однос на регулацијата на платежните картички не е во чекор со правната регулација на Европската унија во ова област. Од земјите во регионот само во Бугарија постои закон со кој посебно и системски е регулиран платниот систем.⁵ Дополнително, и Бугарската народна

⁵ Закон за платежните услуги и платежните системи, „Државен вестник“, бр. 23 от 27 март 2009 г., во сила од 1 ноември 2009 г.; изм., бр. 24 от 2009 г.; изм., бр. 101 от 2010 г.

банка има донесено неколку подзаконски акти во областа на картичното работење.⁶

Дистанционата трговија, односно трговијата која се врши преку Интернет е регулирана со Директивата 2002/65/EC⁷. Во оваа Директива покрај останатите аспекти на оваа трговија е регулирана и злоупотребата на платежните картички. Доменот на регулација на злоупотребата на платежни картички во оваа Директива е многу тесен. Имено, во член 8 од оваа Директива е предвидено дека државите-членки се должни на клиентите кои сакаат да ги платат купените стоки и услуги со платежна картичка на Интернет преку имплементација на Директивата да им овозможат две работи. Првата е сторнирање на плаќањето во случаите кога нивните платежни картички се искористени со измама и втората во случаите кога нивната сметка била задолжена со злоупотребување на нивните картички од трети неовластени лица, состојбата на сметката да биде вратена во состојба пред задолжувањето. На овој начин, оваа Директива го префрла целиот ризик околу злоупотребата на платежната картичка при купувањето врз банката издавач на картичката. Така таа обезбедува потполна заштита на потрошувачите при договори за трговија преку Интернет.

Следна Директива која се занимава со регулирањето на платежните услуги во внатрешниот пазар е Директивата 2007/74/EC⁸. Со оваа Директива се регулираат платежни услуги кои се овозможуваат на територијата на ЕУ, а предвидено е платниот систем да функционира преку платежни институции. Платежна институција, според член 4, став 4 од оваа Директива претставува правно лице кое во согласност со прописите на државите-членки каде што е основано има добиено лиценца за извршување на платежни услуги на целата територија на ЕУ.

Основна карактеристика на оваа Директива во однос на злоупотребите на платежни картички е тоа што таа го префрла целиот ризик од

⁶ Наредба № 3 од 16 јули 2009 г. за условјата и реда за изгълнение на платежни операции и за изпользване на платежни инструменти, издадена од Бугарската Народна Банка објавена во „Държавен вестник“, бр. 62 от 4 август 2009 г.; во сила од 1 ноември 2009 г.

⁷ Directive 2002/65/EC of the European Parliament and of the Council of 23 September 2002 of concerning the distance marketing of consumer financial services and amending Council Directive 90/619/EEC and Directives 97/7/EC and 98/27/EC, Official Journal of the European Communities L 271, Published 9.10.2002.

⁸ Directive 2007/64/EC of the European Parliament and of the Council of 13 November 2007 on payment services in the internal market amending Directives 97/7/EC, 2002/65/EC, 2005/60/EC and 2006/48/EC and repealing Directive 97/5/EC, Official Journal of the European Union L 319, 5.12.2007.

злоупотребата на издавачот на картичката. Корисникот на картичката е должен веднаш да го извести издавачот на картичката (банката), доколку дојде до евентуално крадење или неовластено држење од друго лице на истата. За последиците кои ќе настанат од губењето или крадењето на картичката пред корисникот да го извести издавачот е одговорен нејзиниот корисник, но најмногу до 150 евра, додека за последиците кои ќе настанат по известувањето на издавачот, кој е должен веднаш да ја замрзне или блокира сметката е одговорен издавачот. Доколку корисникот со умисла ја предизвика злоупотребата на картичката, за последиците одговара неограничено.

Заклучок

Злоупотребата на платежните картички е појава која е широко распространета во денешните услови на електронска трговија и користење на информатичката технологија при реализацијата на трансакциите. Овој вид на криминал го отежнува реализирањето на трансакциите во секој сегмент. Успешното спречување или, барем, минимизирање подразбира кооперативно делување како на субјектите вклучени реализацијата на трансакциите, така и на властите преку донесување на соодветна правна регулација и имплементација на истата.

Во македонското законодавство не постои закон кој поблиску би ја регулирал оваа материја, но и постојните норми кои ја засегаат оваа материја не се доволни да одговорат на современите предизвици за справување со овој вид на криминал. Во договорите за користење картички банките редовно прибегнуваат кон ставање на одредби, со кои евентуалните штети од неовластените трансакции ги припишуваат како вина на корисниците на картичките и ги задолжуваат нивните сметки. На овој начин директно ги повредуваат нормите на Законот за заштита на потрошувачите во делот на стандард договорите.

Зголемувањето на техничките стандарди за издавање на платежните картички, како на пример напуштањето на картички со магнетна лента и целосно преминување кон паметните картички (smart card) драстично би ја отежнало злоупотребата на картичките.

И, конечно, преземање на мерки за измена на механизмот на автентификација на картичката, при реализација на (онлајн) трансакциите. Досегашните начини на автентификација на онлајн трансакциите се ограничуваа само преку CVV2 и евентуално воспоставени правила за испорачување на купените стоки само на адресата на

корисникот на картичката, која ја оставил при склучувањето на договорот за користење на картичката. Ефикасност во автентификацијата би се постигнала со комбинирање на овие мерки со други мерки кои опфаќаат дополнително комуницирање на картичниот процесор со корисникот на картичката преку имејл или СМС пораки.

Користена литература

- Barač, Slobodan, Budimir Stakič, Miroljub Hadžič, Marko Ivaniš. 2007. *Praktikum za bankarsko poslevanje*. Beograd: Univerzitet Singidunum, Fakultet za Finansijski Menadžment i Osiguranje.
- Directive 2002/65/EC of the European Parliament and of the Council of 23 September 2002 of concerning the distance marketing of consumer financial services and amending Council Directive 90/619/EEC and Directives 97/7/EC and 98/27/EC, Official Journal of the European Communities L 271, Published 9.10.2002.
- Directive 2007/64/EC of the European Parliament and of the Council of 13 November 2007 on payment services in the internal market amending Directives 97/7/EC, 2002/65/EC, 2005/60/EC and 2006/48/EC and repealing Directive 97/5/EC, , Official Journal of the European Union L 319, 5.12.2007.
- Закон за платежните услуги и платежните системи, „Државен вестник“, бр. 23 от 27 март 2009 г., во сила од 1 ноември 2009 г.; изм., бр. 24 от 2009 г.; изм., бр. 101 от 2010 г.
- Кривичниот Законик Сл. Весник на Р. Македонија бр. 37/96, 80/99, 4/02, 43/03, 19/04, 81/05, 60/06, 73/06, 7/08 , 139/08 , 114/09, 51/11, 135/11, 185/2011, 142/2012, 166/2012, 55/2013, 82/2013, 14/2014, 27/2014, 28/2014, 115/2014, 132/2014, 160/2014 и 199/2014 и Одлуки на Уставниот суд на РМ У.бр.220/2000 објавена во „Службен весник на Република Македонија“ број 48/2001, 16/2002, 40/2004, 50/2006 .
- Наредба № 3 од 16 јули 2009 г. за условјата и реда за исполнување на платежни операции и за исползување на платежни инструменти, издадена од Бугарската Народна Банка објавена во „Државен вестник“, бр. 62 от 4 август 2009 г.; во сила од 1 ноември 2009 г.
- Radovič, Mirjana. 2007. „Odnos banke i korisnika u slučaju zloupotrebe platnih kartica“. *Pravni Život* br.13/2007.
- United Nations Commission on International Trade Law. 1987. *UNCITRAL Legal Guide on Electronic Funds Transfers*. New York: United Nations.
- Hendry, Mike. 2007. *Multi-application Smart Cards Technology and*

- Applications*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Čudan, Aleksandar. 2010. "Platne Kartice U Savremenom Elektronskom Okruženju." *Zbornik radova Druga konferencija o bezbednosti informacionih sistema BISEC*, Beograd: Narodna banka Srbije.